

Biztató vállalkozás a „Helynévtörténeti tanulmányok” első kötete. S hogy ne legyen belterjessé, hadd közvetítem innen is a szerkesztőknek az előszóban olvasható felhívását: „A következő kötetekbe örömmel várjuk a tudományterület minden művelőjének írásait is.”

HEGEDŰS ATTILA

**RÁCZ ANITA: A RÉGI BIHAR VÁRMEGYE TELEPÜLÉS-
NEVEINEK NYELVÉSZETI VIZSGÁLATA**
A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 9. Debrecen, 2005. 235 lap

Helynévi vonatkozású munkák – mindnyájunk öröme – gyakorta születnek a HOFFMANN ISTVÁN vezette debreceni névkutató munkaközösség eredményes kutatóinak tollából. Ezt alátámasztja az is, hogy A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványainak immáron 9. kötetét forgathatja az ómagyar korral, illetve a helynevek kutatásával foglalkozó nyelvész vagy a régi Bihar vármegye történetéről többet megtudni kívánó érdeklődő. E munka RÁCZ ANITA doktori értekezésének tanulságait tárja elénk.¹

A gazdag forrásanyagra támaszkodó munka öt nagyobb egységből áll. Az első fejezetben Bihar vármegye településtörténetéről, a megye jellemző természeti, illetőleg népességi viszonyairól olvashatunk. A „Biharország”-ként emlegetett, jellemzően nagy kiterjedésű erdőkkel, hegyekkel és mocsarakkal határolt, folyókkal hasított síkság az ómagyar korban 500 településsel büszkélkedhetett. Magyarsága székelyekkel, törökségi népekkel, szlávokkal és románokkal keveredett. A székelyek jelenlétére utal a megye déli részén fekvő *Székelytelek* és északkeleti részén található *Székelyhid* településnév, valamint a *Székelyjő* víznév; a besenyőkre a *Besenyőtelek*, *Talmács*, *Balkány*. Már KNIEZSÁNÁL is szerepelnek a szlávokra utaló *Derna*, *Szalacs*, *Tóti* stb. településnevek, de szláv eredetű a 16. századi *Szohodol*, valamint a Berettyó mellékvize, a *Beszterce* neve is. Román nevek főként a 14. századtól találhatók: *Dombrovica*, időben később a *Krajova*, *Dombrovány*, *Magorán* stb.

A második fejezetben tömör összefoglalást kapunk a magyar történeti helynevek kutatásának történetéről és módszereiről, a névtudomány kialakulásáról ANONYMUSTÓL BENKŐ LORÁNDIG. A fejezet végén HOFFMANN ISTVÁN névtudományi modellje áll; ennek alkalmazásával végezte kutatásait RÁCZ ANITA.

Nyelvtörténettel foglalkozó kutatók körében egykor általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a honfoglaló magyarság egységes nyelvvel érkezett a Kárpát-medencébe. Ma viszont egyöntetűen vallják, hogy a magyar nyelvnyelvjárásai már a honfoglalást megelőzően kirajzolódtak, annál is inkább, mivel egy nagyobb terület nyelvében megfigyelhetően kialakulnak nyelvnyelvjárások. A harmadik, terjedelmesebb részben az ómagyar kori Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzésével találkozunk, és ugyanitt olvashatunk a korai magyar nyelvnyelvjárások, nyelvi különbségek nem mindig egyértelmű kérdéseiről. Mivel egy-egy terület mindig sajátos névkinccsel rendelkezik, a névföldrajzi

¹ Az opponensi véleményeket és a rájuk adott választ l. Névtani Értesítő 26. 2004: 188–204.

vizsgálatok nagyban hozzájárulnak az adott terület hangtani, morfológiai és lexikális sajátosságainak megismeréséhez. „A nyelvjárások közötti eltéréseket alapszinten mindig a hangtan oldaláról kezdik szemügyre venni a dialektológusok.” Ennek fényében először a régió jellemző hangtani sajátosságait követhetjük figyelemmel, részletes képet kapunk a jellemző hangváltozásokról, ezek időbeli alakulásáról: a magánhangzók jellemző minőségi változásairól, a hangrendi kiegyenlítődéssről, a diftongusok, mássalhangzók helyzetéről, valamint a szótagokat érintő hangváltozásokról.

A kutatás legnagyobb, egyúttal leghomogénebb része Bihar megye történeti településneveinek leíró elemzése. Az elemzéshez HOFFMANN ISTVÁN többszintű névelemzési modellje, a „Helynevek nyelvi elemzése” (Debrecen, 1993) szolgált alapul, melynek kategóriáit a szerző a megye névanyagának megfelelően alakította át. A helynevek mint a szókincs részei kétféleképpen elemezhetőek: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szempontból, melyek egymással szoros összefüggésben vannak. Az elemzés kiindulópontja a funkcionális-szemantikai jegyek számbavétele, előbb az egy-, majd a kétrészes nevekre is kiterjedően. Az első funkcionális kategóriákban a település lakóihoz, birtokosaihoz kapcsolódó neveket veszi sorra. E településnevek, melyeknek többsége metonimiával, illetve szintagmatikus szerkesztésmóddal keletkezett, utalhatnak csoportokra: törzsnevek (*Jenő, Alkér* stb.), népnevek (*Besenyő, Tótfalu* stb.), foglalkozás- és méltóságnevek (*Csatár, Apáti* stb.); illetve egyénekre: személynevek (*Pósa, Izsólaka* stb.). Ez utóbbival mutatnak hasonlóságot a patrocíniumi nevek, melyek a települések templomainak védőszentjeit nevezik meg (*Szentmárton, Margittafalva* stb.). Társadalmi funkciót fejeznek ki az építménynevek (ezekben 'a hely viszonya valamely külső dologhoz, tényezőhöz' jelentés jut kifejezésre, pl. *Rév, Derzspalotája*) és a vásártartásra utaló nevek (*Vásári, Vásárhely* stb.). A kor településnevei között országosan meghatározó helyet foglalnak el azok, melyek a táj jellemző növény- és állatvilágára utalnak, a megyében ezzel szemben nem olyan kimagasló a számuk (*Szil, Almatelke* stb.). Természeti és települési környezetre egyaránt utalhatnak az úgynevezett lokális viszonyt kifejező településnevek, melyek általában (*Telek, Aroktelek* stb.), konkrétan (*Berettyó, Éradony* stb.) és viszonyítottan nevezik meg a helyet; az utóbbi esetben az *al(só)-* és *fel(só)-* helyzetviszonyító névrészek a leggyakoribbak, pl. *Alsó-* és *Felsőbottyán*. Közvetlen szemlélet nyilvánul meg a tulajdonságot kifejező településnevekben; ezek csak kétrészes formában fordulnak elő. Megjelölhetnek méretet, leginkább névpárokként (*Kis-* és *Nagybagos* stb.), alakot (*Hosszúpályi* stb.) és kort (az utóbbiban településtörténeti viszonyok tükröződnek, pl. *Újfalva*). A fejezet végén részletesen olvashatunk a helyfajtát kifejező és megnevező funkciójú névrészekről (az előbbiben az addig önállóan álló személynévhez helyfajtát jelölő földrajzi köznévi kapcsolódik, pl. *-falva -telke*), valamint az elemezhetetlen (pl. *Jofa*) és a kétrészes nevek bővítményrészeiről.

Az utolsó fejezetben a megye településneveinek keletkezéstörténeti elemzését követhetjük nyomon. Ennek célja, hogy érzékeltesse az új nevek létrehozásának szabályait és a változás irányát. A nevek keletkezésének mikéntjét nagyban befolyásolják a már meglévő helynevek. Jellemzőjük, hogy nem állandóak, az idők során különböző lexikális-morfológiai változásokon mennek keresztül. Az effajta elemzés akkor lehet igazán eredményes, ha az adott név a vizsgált korban kellő gyakorisággal adatolható. A helynevek keletkezéstörténetének hasonló szabályszerűségei lehetnek, mint a közszavak kialakulásának és változásának; ennek megfelelően a szerző elkülönít külső és belső névalkotási módokat. A külső névalkotáshoz az átvett nevek különböző száрма-

zasi csoportjai tartoznak, s a megye népességének sokszínűsége a névkincsen is jól tettenérhető. E névtípus gyakoriságának a számbavételekor a magyar után csökkenő sorrendben a román (*Dombrovica* stb.) és a szláv (*Babonya* stb.) nevek következnek; némelyikük a 13. századtól adatolható. A belső névalkotási módozatok ezzel szemben a magyar névadás termékei, melyek közül a jelentésbeli névalkotás látszik a legkedveltebb névadási eljárásnak (*Telek* stb.). E kört gyarapítják a magyar névkincsbe névköltöztetéssel bekerült településnevek (*Velence* stb.). Gyakori névadási módnak tekinthető a morfológiai szerkesztés is; ez kizárólag egyrészes elnevezést eredményez (*Jánosd* stb.). A belső névalkotási módozaton belül tárgyalt nevek jellemző, hogy metonimikus névadással születtek. A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnevek számban kevésbé maradnak el az előbbiektől; jellemzőjük, hogy jelzős összetételből alakultak, és kétrészes neveket alkotnak (*Nagyfalu* stb.). Végetetül a szerkezeti változással, ezen belül redukcióval (*Bócsida* > *Bócs*), bővüléssel (*Pap* > *Papi*), ellipszissel (*Kávastelek* > *Kávás*), kiegészüléssel (*Egyed* > *Egyedfalva*) és csekély számban népetimológiával (*Szentelek*) keletkezettekkel, valamint kategorizálhatatlan nevekkel (pl. *Akjel*) találkozhatunk.

Az érdekességekben gazdag, szakszerű és egyúttal olvasmányos kiadvány korszerű elvek és módszerek alkalmazásával egy helyen nyújt átfogó képet a régi Bihar vármegye településneveinek kialakulásáról, fejlődéséről. A nagyobb fejezetek végén rövid áttekintés, jól szerkesztett táblázatok és tekintélyes bibliográfia segíti a tájékozódásban az érdeklődőt.

KOVÁCS ANDRÁS

LÉVAI BÉLA: DEBRECEN KÖRNYÉKI HELYNEVEK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 157 lap

A kötet huszonegy névtani-helytörténeti vonatkozású közleményt tartalmaz. A dolgozatok többségének megszületését mintegy negyedszázados helytörténeti és névtani munkálatok előzték meg, melynek során a szerző a levéltári és könyvtári kutatások útján összegyűjtött adatokat a terepgyűjtéseken szerzett újabb tényekkel, helyszíni megfigyelésekkel egészítette ki. A kötetben szereplő írások közül tizenöt korábban már megjelent különféle névtani tárgyú munkáknak is helyet adó nyelvtudományi kiadványokban: a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, valamint a Névtani Értesítő lapjain. A kötetbe bekerült néhány olyan dolgozat is, melyeknek tárgya földrajzi köznévi: *folyás, fűalj, hóstát*, stb.; e köznevek maguk is helynevekké vagy helynevek részévé válhatnak és váltak is.

A névtan komplex tudományág, s interdiszciplináris jellege abban is megmutatkozik, hogy művelőinek számos tudományágban kell jártasnak lenniük. LÉVAI BÉLA az adatok összegyűjtésekor és a dolgozatok írása során bizonyosan ezt is szem előtt tartva igyekezett mindig figyelembe venni a történelem, a településtörténet, a régészet, a településföldrajz, a családtörténet, a néprajz, a gazdaságföldrajz, a nyelvtörténet és még további tudományágak legfontosabb tényeit és összefüggéseit. Ez azonban magától érte-